

DOMÁNY JUDIT

THEOKRITOS HYLAS-IDILLJE*

Theokritos 13. idillje Nikiashoz címzett vigasztalás: maga a „Hylas-történet” paradigma, mely a közösség (az Argó) célratörő, fegyelmezett rendjét és az érzeki, pusztító erőket állítja szembe egymással. A hősi magatartásra egyrészt a meghatározott cél felé tartó mozgás (Argó), másrészt a mozdulatlanság jellemző (Telamón; a hős Héraklész). A Hylast kereső Héraklész az Argótól elszakadva görbe vonalú pályán jut el Kolchisba, de közben nem hagyja el a halandók szféráját. Hylas a racionális cselekvés szférájából kilépve, a körtáncot lejtő — egy képzeletbeli középpont körül forgó — Nymphák szenvedélyének tárgyaként lép át az irracionális szférába, a föld alatti világba, és halála után az égi (isteni) szférába jut fel.

Kulcsszavak: Theokritos, idill, hellénisztikus költészet, Hylas

A 13. eidyllion,¹ melyben Theokritos² barátját, Nikiast szólítja meg, felfogható úgy, mint Nikiashoz címzett vigasztalás,³ melynek üzenete röviden így foglalható össze: nemcsak mi, halandók állunk a szerelem hatalma alatt, hanem olyan halhatat-

* Az V. Magyar Ókortudományi Konferencián, Piliscsabán 2002. május 25-én elhangzott előadás kibővített változata. Ezúton szeretnék köszönetet mondani Ritoók Zsigmond professzor úrnak értékes megjegyzéseiért, melyekkel e dolgozat megszületését segítette.

¹ A Theokritos-scholionok az eidylliont úgy határozzák meg, mint „kis költeményt”: Εἰδύλλιον λέγεται τὸ μικρὸν ποίημα. ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΩΝ ΒΟΥΚΟΛΙΩΝ ΕΠΙΓΡΑΦΗΣ. *Scholia in Theocritum* auctiora reddidit et annotatione critica instruxit Fr. Dübner Parisiis 1849 (a továbbiakban: Schol.), 2, 21—22.

² Theokritosról már a Suidas is azt tartja a legfontosabbnak megemlíteni, hogy ő írta az ún. bukolikus költeményeket dór dialektusban. Schol. IX. ΕΚ ΤΟΥ ΣΟΪΛΙΑ 2, 29—30. A 20. sz.-i irodalomtörténetek is előszeretettel osztályozták Theokritos eidyllionjait a bukolika fogalmából kiindulva, megkülönböztetve bukolikus és nem bukolikus idilleket, ez utóbbiakat téma szerint tovább csoportosítva. Ugyanakkor Effe az 1970-es években felhívta a figyelmet arra, hogy ha egyoldalúan azt hangsúlyozzuk, hogy Theokritos bukolikus, ez megnehezíti költésztének, sőt ezen belül még az ún. bukolikus költeményeinek megértését is. Szem előtt kell tartani, hogy a bukolikus költemények a theokritosi corpusnak csupán egy részét képezik. — Bernd Effe: Die Destruktion der Tradition: Theokrits mythologische Gedichte. RhM 121 (1978) 48—77, itt 48—49.

³ A 13. idillről ld. Donald J. Mastronarde: Theocritus' Idyll 13: Love and the hero. TAPhA 99 (1968) 273—290; legújabban Szepessy T.: Theokritos és Apollónios Rhodios Héraklész-portréja, Ant. Tan. 43 (1999) 67—99. Szepessy költői levélnek tekinti a Hylas-idillt és utal a költemény rokonságára a szintén Nikiast megszólító 11. idillel (itt: 81.).

lan hősök is, mint Héraklés. A költő ennek az állításnak az alátámasztására hozza fel példaképpen Héraklés és Hylas esetét, és az eidyllion 1—5. sora, amelyet többen csupán bevezetőnek szoktak tekinteni,⁴ alkotja a költemény fő részét: ennek van alárendelve, ezt támasztja alá a Héraklés és Hylas esetének bemutatása, a paradigma (6—75), melynek terjedelme (70 sor) sokszorosan meghaladja magának az üzenetnek a terjedelmét (5 sor).⁵ Ez a paradigma-funkció természetesen befolyásolja a történet feldolgozásának módját is.⁶

Erős az isteni, az égi szférához tartozik, ezzel szemben a költő és Nikias, akit vigasztal, a földi szférához tartoznak, ezen belül léteznek, mozognak mint halandók

⁴ *Effie Rossira* hivatkozva (*L. E. Rossi: L'Illa di Teocrito: Epistola poetica ed epillio*, in: *Studi classici in onore di Qu. Cataudella*, II, Catania 1972, 279 ff.) azt állítja, hogy Theokritos 13. idilljét a műfajoknak az alexandriai költészetre oly jellemző kontaminációja határozza meg. (A kontaminációról ld. egyebek közt *Marco Fantuzzi: La contaminazione dei generi letterari nella letteratura greca ellenistica: rifiuto del sistema o evulzione di un sistema?* *Lingua e stile* 15 (1980) 433—450. A korábbiak közül csak egyet említek: *Wilhelm Kroll: Die Kreuzung der Gattungen*. In: *Studien zum Verständnis der römischen Literatur*. Stuttgart 1924, 202—208; 212—216.) *Effie* szerint a költemény Theokritos barátjához, Nikiashoz szóló költői levéllel kezdődik és a 16. sorban (az Argonauták útjának említése) átmegy az epyllion narratív műfajába. *Effie* idézettel bizonyítja, hogy Theokritosnál a „Hylas-elbeszélés” kezdete kapcsolódik az Argonautika prooimionjához, és e kapcsolódást azzal magyarázza, hogy Theokritos azért idézi az olvasó emlékezetébe Apollonios eposzát, mert a továbbiakban annak Hylas-epizódjával állítja szembe saját verzióját (*Bernd Effie: Die Hylas-Geschichte bei Theokrit und Apollonios Rhodios: Bemerkungen zur Prioritätsfrage*. *Hermes* 102 (1992) 299—309, itt 308—309). *Effie* (1992) Theokritos 13. idilljének saját korábbi interpretációjából (*Die Destruktion der Tradition: Theokrits mythologische Gedichte*. *RhM* 121 (1978) 48—77) kiindulva jut arra a megállapításra, hogy Theokritos Apollonios Rhodiosszal szemben a Héraklés és Hylas közötti szerelmi kapcsolatot állítja a középpontba, és kiélezi a feszültséget a hagyományos értelemben vett hősi (héroikus) szféra (melyet az oroszlánölő Héraklés testesít meg) és a szerelmi élet szférája között (amelybe Héraklés a Hylas iránti szerelme révén kerül be). A halhatatlan hős a szenvedély rabja lesz, és ugyanúgy elveszti a fejét és nevetségessé válik, mint bárki más hasonló helyzetben. Az erotikus helyzetnek a két partner eltérő természetén alapuló belső ellentmondásossága — a tradicionális hatalmas hős és a fürtös hajú gyermek Hylas (6—7. sor) szembeállítása azt célozza, hogy a héroikus egyéniség ebben az erotikus szférában oda nem illőnek tűnik. *Effie* ilyen értelemben tartja a költeményt a héroikum mint a múltból alkotott elavult elképzelés ironikus destrukciójának. (*Effie* 1978, 64.) — A „Hylas-történet” feldolgozásában az elsőbbséget már *Wilamowitz* is Apollonios Rhodiosnak tulajdonította Theokritosszal szemben (*Die Textgeschichte der griechischen Bukoliker*. Berlin 1906. 177—8), de a probléma még évtizedeken keresztül foglalkoztatta a kutatókat, vö. *A. Köhnken: Apollonios Rhodios und Theokrit. Die Hylas- und die Amos-Geschichten beiden Dichter und die Frage der Priorität*, Göttingen 1965; *H. Tränkle: Das Graslager der Argonauten bei Theokrit und Apollonios*, *Hermes* 91 (1963) 503—505. Vö. *Szepessy* 1992, 82, 49. jegyz.

⁵ Apollonios Rhodios Argonautikájában Hylas eltűnésének története Iasón és az Argonauták vállalkozásáról szóló eposz egyik epizódja, és funkciói is ezen a művön belül, az Apollonios Rhodios eposzának tárgyát, cselekményét, sajátosságait szem előtt tartva értelmezhetők; hasonlóképpen Theokritos 13. idilljét olvasva is figyelembe kell vennünk, hogy ebben az idillben a „Hylas-történet” része egy olyan költeménynek, amely a szerelemről szól, ld. *Szepessy* 1999, 86. — Vö. *H. V. Canter: The Mythological Paradigm in Greek and Latin Poetry*. *AJP* 54 (1933) 201—224; *Rhetores Graeci ex recogn. Leonardi Spengel*, I. Lipsiae 1856, 447, 3—13.

⁶ A mítosz már a lesbosi Hellanikoszánál megtalálható (FGrH 4 F 131 a—b = Schol. Apoll. Rhod. I 131 és I 1207; 26 Konon HPAKAEIA F2 = Schol. Apoll. Rhod. I 1165). Pindaros a 4. nemeai és a 6. isthmosi ódába beleszővi az Argó mítoszt, de nem tesz említést Hylasról vö. *Scholia in Apollonium Rhodium vetera rec. Carolus Wendel*, Berlin: Weidmann 1958, 1289—91 a. Ld. még *John H. Oakley*, s. v. Hylas, in: *LIMC* V/1, 574—579, itt: 574.

(οἱ θνατοὶ πελόμεσθα,⁷ 4), mozgásuk iránya, célja nincs meghatározva. A földi halandóknak vigaszul a költő Héraklés példáját hozza fel, akiről tudjuk, hogy halála után feljutott az égi, az isteni szférába, de a szerelem okozta kínokat ő sem kerülhette el. A határozatlanság nemcsak a halandókkal, hanem Erósszal és Héraklésszel kapcsolatban is érzékelhető; a költő megnevezi Eróست, de apjának és anyjának nevét már nem jelöli meg:

Οὐχ ἄμῃν τὸν Ἔρωτα μόνοις ἔτεχ', ὥς εδοκεῖμες,
Νικία, ὅτινι τοῦτο θεῶν ποκα τέκνον ἔγεντο· (1—2)⁸

A költő úgy tesz, mintha nem tartaná fontosnak, hogy megnevezze Erós szüleit. Ugyanakkor a határozatlanság, a látszólagos pontatlanság mögül előtűnik a mitológiát jól ismerő tudós költő iróniája, hiszen tudjuk, hogy a különböző források más-más istenektől származtatják Eróست.⁹ Héraklésszal kapcsolatban a határozatlanság abban jelentkezik, hogy a költő nem mondja ki a Héraklés nevet, amikor elkezd róla beszélni. Elmondja, hogy a hērós is beleszeretett egy fiúba, Hylasba (6), de Amphitryón fiának nevezi (Ἀμφιτρυῶνος ὁ χαλκεοκάρδιος υἱός, 5), és úgy jellemzi, mint aki legyőzte a vad oroszlánt (6) — ezzel a bátor tettével érdemelte ki a bronzszívű (χαλκεοκάρδιος) jelzőt —, de még őt is a hatalmába kerítette Erós. Az 'Amphitryon fia' kifejezés a hērós halandókkal közös sajátosságaira utal — ilyen az is, hogy nem képes ellenállni Erós hatalmának. A periphrasis itt azt hangsúlyozza, hogy Héraklés halandó apa gyermekeként nevelkedett, és nem utal arra, hogy voltaképpen isteni származású — Zeus sarja.¹⁰ A 'χαλκεοκάρδιος' (5) jelző ezzel szemben a hős nem hétköznapi tulajdonságára utal.¹¹

A „vigasztalásban” ábrázolt világ két szférájával szemben a paradeigmában ábrázolt világban három szférát lehet elkülöníteni: a „földi” szférát, ahol az emberek mozognak, az „alvilági”, föld alatti — víz alatti szférát, amelyet az ártó erők uralnak

⁷ A görög szöveget Theocritus ed. with a Translation and Commentary by A. S. F. Gow, 2 vols, Cambridge 1952 szerint idézem.

⁸ Nemcsak nekünk szülte Eróست, mint hisszük, az anyja, / Níkiasom, bármely istenség sarja e gyermek (*Kerényi Grácia* ford.) — Pásztori múzsa. Görögbl fordította, az utószót és a jegyzeteket írta *Kerényi Grácia*. Magyar Helikon 1961.

⁹ Hésiodos Theog. 116. — Hésiodos azt írja, hogy Erós a Chaos keletkezése után jött létre (Theog. 120), később pedig azt, hogy Gaiától született, miután Uranost megcsonkította Kronos (Theog. 201). Erós Hésiodos szerint Cháos és Gé, Simónidés szerint Arés és Aphrodité, Akusilaos szerint Nyx és Aithér, Alkaios szerint Iris és Zephyros, Sapphó szerint Gé és Uranos gyermeke. (Schol. in Theocr. ad loc., vö. Gow ad ὅτινι.) Apollónios Aphroditétól származtatja Eróست, Simónidés szerint Erós Aphrodité gyermeke Aréstől. Schol. Ap. Rhod. 3.26 (p. 216 *Wendel*).

¹⁰ Vö. Apollonios Rhodios, Arg. 1, 1188. Theokritos ebben az idillben mégis „tiszteleg” Zeus előtt: Héraklés tulajdonképpen Zeus révén félisten; az Argó építésében Zeus kedves lánya, Athéna segített (Apollonios Rhodios, Arg. 1, 1187—1189); sőt a költő az Argót is a sashoz, Zeus madarához hasonlítja (24), és Telamón is Zeusra vezeti vissza a családfáját (Apollonios Rhodios, Arg. 3, 363—364).

¹¹ Schol. ad 5: χαλκεοκ.: ὁ γενναῖος κατὰ ψυχὴν καὶ σῶμα. — Héraklés jelzője Homérosnál (Il. 14, 324) és Apollónios Rhodiosnál (Arg. 1, 122) κρατερόφρων ('erős szívű', 'bátor').

— ehhez a szférához tartoznak a mozgó sziklák és a Nymphák is —, valamint az égi szférát.¹² Az égi szférát ragyogás és fehér szín, az ártó erők szféráját a sötét színek jellemzik.¹³ A szerelmi szenvedély itt úgy jelenik meg, mint ártó, irracionális erő, amellyel a szereplők különböző módokon és különböző formákban találkoznak (vagy nem találkoznak).

A paradigmában elbeszélt történet keretein belül az Argó, Iasón és csapata (Héraklést is beleértve) a földi szférán belül marad. Egyedül Hylas az, aki mindhárom szféra határát átlépi: az emberi szférából, a racionális cselekvés világából kilépve, a természet világában ösztönös, irracionális erők hatalmába kerülve, idegen szenvedélyek tárgyaként száll le a föld alatti világba, és halála után az égi (isteni) szférába jut fel, amikor „boldogok” (az istenek) közé kerül (μακάρον ἀριθμεῖται, 72). Az átjárás a három szféra között egzotikus vidéken, „a háborítatlan természetben”, a kiosiak földjén lehetséges. A paradiigma (a „Hylas-történet”) Héraklés és Hylas kapcsolatának bemutatásával kezdődik. Az utazás előtt Héraklés úgy bánt Hylasszal, mint szülő a gyermekével. Hylasnak alárendelt szerep jutott, ugyanakkor Héraklés gondoskodott róla, sohasem hagyta magára, és ez azt is jelentheti, hogy Hylasnak nem volt alkalmja önállóan cselekedni. Hylas neveltetésének fontos állomása, hogy Héraklés magával viszi a nagy útra. Amint beszáll az Argóba, Hylas bekerül egy racionális cselekvésre szövetkezett közösségbe. Ebben a világban nincs helye az irracionális erőknek, nincs helye Erósnak. Amikor az Argó kiköt Kiosban, Hylas kiszabadul ebből a zárt világból, ahol szigorú rend érvényesül, és társaitól eltávolodva a forrásnál táncoló Nymphák áldozatává válik. A Nymphák Erós pusztító hatalma alatt állnak: szenvedélyük nemcsak vágyuk tárgyának okozza vesztét, hanem saját magukat sem hagyja nyugodni. Héraklés ezzel szemben saját szenvedélyének áldozata. Ez hajtja Hylas keresésére, a bolyongásra úttalan utakon, áthatolhatatlan bozótton keresztül, de végül eljut Phasisba, ahol csatlakozik társaihoz. Héraklés az emberi szférán belül mozogva távolodik el az Argó legénységétől. Viselkedését is e szférán belül minősítik: az Argó utasai kicsúfolják, gúnyolják. A szerelmi szenvedély nem egyeztethető össze a hősi magatartással. Héraklés példájával Theokritos ironikusan nemcsak vigasztalja barátját, Nikiast, hogy Erós hatalma mindenkire kiterjed, hanem figyelmezteti is: aki saját szenvedélyének rabja, azt megvetik — akár hős, akár közönséges halandó. Ezt tükrözi a gnóma a 66. sorban: σχέτλιοι οἱ φιλέοντες.¹⁴

¹² A művészi tér problémájával foglalkozik J. M. Lotman 1970-ben Moszkvában kiadott művében (Структура художественного текста), reprint kiadása: *Iu. M. Lotman: Struktura khudozhestvennogo teksta*. Providence: Brown University Press 1971 (= The Brown University Slavic Reprint Series 9), 255–342 (8. Kompozitsia slovesnogo khudozhestvennogo proizvedenia).

¹³ Theokritos hármas költői képpel fejezi ki, hogy Héraklés sohasem hagyta magára Hylast: sem délben, amikor a Nap pályájának közepére ér (10), sem reggel, amikor a fehérlovú Áós felmegy Zeus házába (11); sem este, amit a füstös kakasulón szárnyát rázó tyúkanyó és a csibék képe jelenít meg (12–14).

¹⁴ Szánalmas szeretők! (Kerényi Grácia ford.)

Érdekes megfigyelni a költeményben ábrázolt alakok mozgásának pályáját.¹⁵ A hősi magatartásra egyrészt a meghatározott cél felé tartó mozgás, amely lehet egy sokaság összerendezett, szervezett mozgása, másrészt a mozdulatlanság jellemző. Az Argó határozott kiindulóponttal és határozott célponttal (végponttal) rendelkező, előre kijelölt, megtervezett pályán mozog, mindvégig a földi szférában maradván. A kiindulási pontból egyenes úton, kitérő nélkül célba ér, közben távol tartja magától, sőt ártalmatlanná teszi a természetfeletti erőket, *megállítja* a kiszámíthatatlanul mozgó sziklákat. Az Argó útjának három állomása: Iólkos, a kiindulópont, Kios, az esti pihenő helyszíne és Phásis, a célpont. A hősök együvé tartozását jelzi, hogy a kiosi pihenőn egy hatalmas fűágyat készítenek, de kisebb csoportokat alkotva vacsoráznak, ki-ki a társával, akivel egy padon ülve eveztek. Az esti pihenőnél Telamón az Argó rendje szerint Héraklés asztaltársa, mivel egy evezőpadon ülnek.¹⁶ Az ő asztaluknál kap helyet Hylas is: egymás mellé kerülnek a szerelmi szenvedély áldozatai és az, aki ilyen szenvedélyektől mentes. Az expedíció tagjainak a pihenő alkalmával van lehetőségük az eltávolodásra a közösségtől. A rendíthetetlen Telamón „mozdulatlan”, nem él ezzel a lehetőséggel. Ezzel szemben Hylas a közösséget szolgáló racionalis cselekvést végezve (vizet hoz a vacsorához) távolodik el az Argó legénységétől, így attól a Hérakléstől is, akinek éppen szolgálatot tesz, és többé nem tér vissza, mert a természetes környezetben idegen lények érzelmeinek tárgyaként azok áldozatává válik. Héraklés akkor távolodik el a közösségtől, amikor Hylas keresésére indul. Pályájának csak horizontális vetülete tér el az Argóétól: egyéni szenvedélye által űzve nem egyenes pályán, hanem úttalan utakon bolyongva, görbe vonalú pályán jut el ugyanoda, ahova a hajó és legénysége. A hősként viselkedő Héraklésra (Telamónhoz hasonlóan) inkább a mozdulatlanság jellemző: Amphitryón bronzszívű fia, akit a költemény elején megismertünk, (egy helyben állva) bevárta az oroszlánt (τὸν λῆν ὑπέμεινε τὸν ἄγριον, 6). A Hylast kereső Héraklést ezzel szemben a zsákmányra rárontó, tehát gyorsan mozgó oroszlánhoz hasonlítja a költő (ἔσπευσεν, 63).¹⁷ Hylas pályája nemcsak horizontálisan, hanem vertikálisan is eltér az Argó pályájától. Pályájának vertikális vetülete már akkor lefelé irányuló mozgás, amikor a közösséghez csatlakozva lemegy az Argó belsejébe (κατέβαινεν), majd amikor a Nymphák lehúzzák a mélybe, átlépi a földi és az alvilági szféra határát is, és innen jut el a boldo-

¹⁵ A művészi térről, a szereplők térbeli mozgásának és a cselekménynek, valamint a szereplők jellemzésének összefüggéséről részletesen ír Jurij Lotman idézett művének a műalkotás felépítésével foglalkozó fejezetében (ld. 12. jegyz.). A magyar fordításban hozzáférhető válogatásból (*J. M. Lotman: Szöveg — modell — típus. Válogatta és az utószót írta Hoppál Mihály. Gondolat Kiadó, Budapest 1973*) ez a fejezet sajnos kimaradt. (Németül: *Die Struktur literarischer Texte. Übersetzt von Rolf-Dietrich Keil. München: Fink 1972, 300—401: 8. Die Komposition des Wortkunstwerks.*)

¹⁶ Ezt Apollónios Rhodios nem említi, de beszámol arról, hogy Telamón szemrehányást tesz Iasónnak, amiért nem várták meg a Hylas után kutató Héraklést, hanem hajnalban kedvező széllel nélküle folytatták útjukat (Arg. I, 1280—1295).

¹⁷ Vö. Szepessy 1999, 85.

gok közé, az égi (isteni?) szférába. A hasonlat mindenesetre az égi szférához kapcsolja Hylast:

κατήριπε δ' ἐς μέλαν ὕδωρ
 ἄθροος, ὥς ὅτε πυρσὸς ἀπ' οὐρανοῦ ἦριπεν ἀστήρ
 ἄθροος (49—51).¹⁸

A körtáncot lejtő Nymphák egy képzeletbeli középpont körül forgó mozgást végeznek, melytől sem vízszintes, sem függőleges irányban nem távolodnak el. A körmozgás talán a nyughatatlanságukat fejezi ki.

A megnevezés módjának, adott esetben a nevek hiányának a paradeigmán belül is sajátos funkciója van, hasonlóképpen, mint a Héraklés név helyett alkalmazott periphrasisnak a bevezetőben. Héraklést, amikor Iasón csapatához csatlakozik, Alkméné fiának nevezi a költő (20), nevét megelőzi a 'ταλαεργὸς ἀνὴρ' (19), amely a fenti 'χαλκεοκάρδιος' (5) jelzőhöz hasonlóan a hērós olyan tulajdonságira utal, amelyek révén kiemelkedik a halandók közül. Mint az Argó legénységének tagja, már Héraklés néven szerepel, először, mint Telamón asztaltársa (37), de amikor Hylasért aggódik, akkor a halandó apára utaló Amphitryonias a megnevezése (55), majd, amikor az áthatolhatatlan bozóton keresztül gyalogolva (64) ismét közeledik az Argó hősi csapatához, megint Héraklés a neve. A nevet azonban megelőzi egy hasonlat, amely a zsákmányához siető oroszlánhoz hasonlítja Héraklést. A hasonlat és a Héraklés név együtt jelzi, hogy az „örjöngés”, a szerelmi szenvedély csak rövid ideig tartó állapota a hērós-nak, aki a hősök csapatához tartozik, s általában és tartósan a hős magatartás jellemző rá.¹⁹ Héraklésra várnak a hajósok (70), és Héraklést csúfolják, amiért elhagyta a hajót és gyalog ment Phásisba (73). Héraklésszal kapcsolatban tehát azt állapíthatjuk meg, hogy a név ki nem mondása, a periphrasis következetesen arra utal, hogy a név viselője éppen Erós hatalma alatt áll, nem ura önmagának. Az Argó nevével háromszor találkozunk a költeményben: először annak kapcsán, hogy Hylas beszállt az Argóba (21), majd amikor a hősök isteni csapata elfoglalja helyét a hajó belsejében (28), és még egyszer, a költemény végén, amikor megtudjuk, hogy Héraklést csúfolták, amiért elhagyta a harmincevezőpados Argót és gyalog ment Phásisba. Az Argó nem áll Erós hatalma alatt, nevét nem helyettesíti periphrasis. Jelzője: εὐεδρον (21), 'jól megépített',²⁰ de tartozik hozzá egy hasonlattal bővített

¹⁸ Tüstént lebukott a sötéthabu vízbe / nyomtalanul, mint csillag hull tengerbe az égről / nyomtalanul. (Kerényi Grácia ford.) — A tavaszt megjelenítő költői képhez is csillagokat, de felfelé irányuló mozgást rendel hozzá a költő: Az Argó útját akkor kezdi, amikor a Peleiasok (— a Fiastyúk —) feltűnnek. Ennek a csillagképnek a megjelenése jelzi a hajózási idény kezdetét. A mozgások és a napszakok között is érdekes összefüggést találunk. Az „alvilági” szféra csak este nyílik meg Hylas előtt — miközben az Argó áll! —, és az Argó reggel képes folytatni útját.

¹⁹ Vö. Szepessy 1999, 85.

²⁰ Apollóniosnál az Argó jelzője εὐζυγον (Arg. 1, 4). Theokritos azzal, az εὐζυγον jelzőt εὐεδρον-nal helyettesíti, nem csupán kevésbé gyakori szóval helyettesíti a homerizáló epithetont, hanem ennél többet tesz. (Effe utal erre az Apollónios-idézetre: Effe 1992, 39. jegyz.) Az Apollónios szövegét ismerő olvasó

értelmező is, amelyből megtudjuk, hogy nemcsak sértetlenül haladt át a veszélyes szoroson, hanem meg is állította a mozgó sziklákat,²¹ és simán futott be a Phásisi-öbölbe, mint a sas (22—24). Az Argó jellemzői közül Theokritos azt emeli ki, hogy közös, ésszerűen irányított munka eredménye,²² és nemcsak dacol a természet viszontagságaival, hanem megzabolazza az ártó erőket. A katalogos helyett mindössze három sort találunk:

ἀλλ' ὅτε τὸ χρύσειον ἔπλει μετὰ κῶας Ἰάσων
Αἰσονίδα, οἱ δ' αὐτῷ ἀριστῆες συνέποντο
πασῶν ἐκ πολίων προλελεγμένοι ὧν οφελός τι (16—18).²³

Theokritos itt hasonló eljárást alkalmaz, mint a költemény elején, amikor Erós származását ismertette: a forrás megadása nélkül utal Apollónios Rhodios eposzára.²⁴ A vállalkozást vezető Iasónon, a paradeigma középpontjában álló Héraklésen és Hylason kívül az Argó utasai közül egyedül Telamónt nevezi meg, de ezt a nevet egyszer sem helyettesíti periphrasis. Telamón nem kerül Erós hatása alá, és a jelzője: ἀστεμφής, 'rendíthetetlen', 'szilárd', 'megingathatatlan', szintén arra utal, hogy a kitűzött célra való törekvéstől nem térítheti el semmi, fegyelmezetten igazodik a közös rendhez.²⁵ Hylas esetében akkor alkalmaz periphrasist a költő, amikor Hylas a (kisbetűs!) erős eszközként szerepel (κούρος, 46; Ἀργεῖω. ... παιδί 49):

πασάων γὰρ ἔρωις ἀπαλὰς φρένας ἐξεφόβησεν
'Αργεῖω. ἐπὶ παιδί (48—49),²⁶

majd amikor Héraklés nyugtalankodik a gyermek miatt (περὶ παιδί, 55). Hasonló funkciójuk van a jelzőknek is. Hylas neve mellett jelző, illetve értelmező szerepel, amikor mások szenvedélyének tárgya, illetve szenvedélyek rabjainak kiszolgáltatott. Nevéhez, amikor megtudjuk róla, hogy Héraklés szerette, jelző (χαρίεις) és értelmező (τὰν πλοκαμῖδα φορεῦντος) tartozik (7). Jelző nélkül szerepel a neve az Argó uta-

tudja, hogy Theokritos az apollóniosi jelző helyére tette az εὐέδρον jelzőt, és Theokritos költeményét tovább olvasva hangsúlyos helyeken találkozik az ezen a helyen hiányzó -ζυγον utótag más előtagú összetételével: a költemény utolsó előtti sorában (τριακοντάζυγον Ἀργώ), és előbb, a költemény közpe táján a ζυγός főnévvel (ἐκβάντες δ' ἐπὶ θῖνα κατὰ ζυγὰ δαῖτα πένοντο, 32).

²¹ Apollónios Rhodios is említi, hogy a sziklák egymáshoz tapadva egy helyben maradtak, miután az Argó áthaladt köztük (Arg. 2, 604—605).

²² Apollónios Rhodiosnál tudjuk, hogy Pallas Athéné segítségével épült (Arg. 1, 1187—1189).

²³ Ámde midőn az aranygyapjúért útnak eredtek / Aisón sarja, Iásón, és vele sok deli ifjú, / minden város legjava, nagy tettekre sovárgók. (Kerényi Grácia ford.)

²⁴ Apollónios Rhodiosnál a hősök katalogosa több mint kétszáz sor terjedelmű (Arg. 1, 23—227).

²⁵ Schol. ad 37: ἀστεμφεῖ, ἰσχυρῷ ἀμετακίνητῳ. Μ. ἀνδρείῳ. C. — Telamónról Apollónios Rhodiosnál annyit tudunk meg, hogy Salamis szigetéről érkezett (Arg. 1, 93), Homérostól pedig, hogy Aiakos fia, Aias és Teukros apja (Il. 8, 281—284, 13, 170, 177; 17, 284).

²⁶ mert vágy támadt zsenge szívükben az argosi bájos / ifju iránt (Kerényi Grácia ford.) (ti. a Nympháknak).

saként — ebben a sorban viszont az Argónak van jelzője! — (21), a szőke (ξανθός) értelmező kapcsolódik Hylas nevéhez, amikor vízért megy (36), és ismét jelző (κάλλιστος) áll Hylas neve előtt, amikor mások szerelmi szenvedélyének áldozatául esvén, halála után a boldogok közé számít (72).

A Nymphákat háromszorosan határozza meg Theokritos. Először csak Nympháknak nevezi őket, jelző nélkül (43), azután ezt az elnevezést megismétli hátravetett jelzővel (ἀκοίμητοι, 44), majd értelmezővel egészíti ki: δεινὰ θεὰ ἀγροιώταις.²⁷ Ezután nevezi meg őket egyenként.²⁸ Egyikük, Nycheia neve utalhat arra is, hogy a napszakok közül az éjszaka áll közel hozzájuk,²⁹ és így közvetetten arra, hogy a sötét, alvilági erők birodalmához tartoznak.

Theokritos részletesen leírja a növényvilágot a kiosi pihenő színhelyén. Összesen hat, vagyis háromszor két növényfajt nevez meg, az Argó legénységével kapcsolatban kettőt, Hylasszal kapcsolatban négyet, három sorban kettőt-kettőt elhelyezve, és mind a hat növénynévhez jelzőt kapcsol. A növényeknek az egyes alakok vonatkozásában különböző a funkciója. Héraklés számára a mások (halandók) számára áthatolhatatlan tüskés bozót (úttalan) út, az Argó utasai számára a növények nyersanyagot szolgáltatnak a fűágy készítéséhez, a forrás közelében levő növények pedig Hylas számára, illetve vele kapcsolatban jelek. A költő megjelöli a helyet, ahol az Argó utasai a növényeket gyűjtik, a rét funkcióját — nagy segítség a fűágyakhoz —, majd megnevez két fajt:

λειμών γάρ σφιν ἔκειτο μέγα στιβάδεσσιν ὄνειρα,
ἐνθεν βοῦτομον ὅςῃ βαθύν τ' ἐτάμοντο κύπειρον (34—35).³⁰

A jelzővel ellátott növénynevek chiasztikus szerkezetet adnak: az első növény-név után áll az első növény jelzője, a második növény jelzője pedig megelőzi a jelzett szót: növénynév₁ jelző₁ jelző₂ növénynév₂. Amikor a költő Hylas munkájáról számol be, aki a közösségből kiválva vizet hozni ment, a költő először megjelöli a növények lelőhelyét, majd felsorol négy fajt, ezekhez jelzőt kapcsolva:

ἡμένω ἐν χωρῷ περὶ δε θρύα πολλὰ πεφύκει,
κυάνεόν τε χελιδόνιον χλωρόν τ' ἀδιαντον
καὶ θάλλοντα σέλινα καὶ εἰλιτενῆς ἄγρωστις. (40—42)³¹

²⁷ nép-rettegte, sosem nyugovó istennők (Kerényi Grácia ford.)

²⁸ A scholionok a Nymphák nevét nem értelmezik. A nevek megválasztásáról ld. Gow ad 45.

²⁹ LSJ νύχτιος, α, ον = νύχτιος, α, ον nightly.

³⁰ errevaló volt éppen az arrébb elterülő rét, / vágta a sűrűn nőtt sásból, meg az édes elecsből. (Kerényi Grácia ford.)

³¹ egy kis lanka tövében. Szittyó nő körülötte, / kékes fecskefűvön csillámlik a sárga fodorka, / zeller zöldje virul, s burjánzik a csillagpázsit (Kerényi Grácia ford.) — Vértessy Dezső az ἀδιαντον-t fordította fodorkának; A görög bukolikusok (Theokritos, Moschos, Bion) költeményei. Ford. Vértessy Dezső. Magyarázta Módi Mihály. I—II. Budapest 1939—1940.

A 41. sorban a jelzős növénynevek chiasztikus szerkezetet alkotnak, de más elrendezésben, mint az előbb: a χελιδόνιον és az ἀδιαντον jelzője fel van cserélve. A χελιδόνιον a ma Magyarországon is előforduló vérehulló fecskefűvel (*Chelidonium maius* L.) azonosítható,³² az ἀδιαντον pedig egy páfrányfajjal, melynek magyar neve vénuszhaj (*Adiantum capillus-veneris* L.).³³ A jelzők botanikailag értelmezhetők, a növények „természetes” színére utalnak.³⁴ A χελιδόνιον, vagyis a vérehulló fecskefű virága sárga, levelei világoszöldek, a páfrány levelei viszont sötétzöldek. Elöl áll a κῶανος, az ἀδιαντον jelzője, ezután következik a χελιδόνιον, követi a hozzá tartozó jelző, a χλωρόν és a sor végén az ἀδιαντον növénynév, tehát jelző₁ növénynév₃ jelző₂ növénynév₄. A κῶανος — sötétkék — egyaránt jelzője a συνδρομάδες-nak, az össze-csapódó szikláknak (22) és a Nymphák forrása közelében levő növényzetnek (41).³⁵ A jelzőcsere a Hylast a föld alatti — víz alatti világban fenyegető veszélyt jelzi. A κῶανος jelzőnek kettős szerepe van a költeményben: nemcsak a sziklák és egy növény természetes színére utal, hanem a paradeigmában ábrázolt világon belül is jel: azt jelzi, hogy Hylas a forrás közelében olyan helyhez ért, amely az ártó erők világához tartozik. A 42. sorban a harmadik jelzőpár tagjai már nincsenek felcserélve: καὶ θάλλοντα σέλινα καὶ εἰλιτενὴς ἄγρωστις.³⁶

Theokritos a 13. eidyllionban mintegy körképen ábrázolja azt a felfogást, hogy a szerelem nem más, mint szenvedés. A képből hiányzik a beteljesült, boldog szerelem. Akiket a pusztító szenvedély nem kerít hatalmába, azok csupán elkerülik a szenvedést. Egyedül Hylas az, aki a boldogok, vagyis az istenek közé számít, de ő is csak halála árán, halála után. Ezt a véleményt a szerelemről Theokritos gazdag költői eszköztár segítségével közvetíti az olvasónak.

³² Sárga virágú, élénkzöld levelű növény, mely sötétsárga tejnedvet ereszt, ha megsértjük. Erdőkben, kertekben közönséges. *Soó R.—Kárpáti Z.*: Magyar flóra. Harasztok — virágos növények. Növényhatározó II. kötet. Budapest 1968, 425. Vö. *Jacques André*: Les noms des plantes dans la Rome antique. Paris: Les Belles Lettres 1985, 62. s. v. *chelidonia*.

³³ A vénuszhaj a trópusi és a mérsékelt éghajlati övben egyaránt főleg források közelében, nedves sziklákon fordul elő. Magyarországon dísnövény, de elvadulva is megtalálhatjuk meleg vizű források mellett, kutakban. *Soó—Kárpáti* 1968, 62; *Domokos J.*: Páfrányok a lakásban és a kertben. Budapest 1973, 56—57. Vö. *J. André* 1985, 5, s. v. *adiantum*.

³⁴ *Rumpel* a χλωρός előfordulásának a XIII. idill 41. sorában a 'zöld' 1) „viridis, virens; de arboribus, floribus, foliis”) jelentést tulajdonítja, de a χλωρός szó emberre vonatkoztatva is megtalálható Theokritosnál, egy helyen, a XXV. költemény 220. sorában, és *Rumpel* csak ilyen vonatkozásban rendeli hozzá a 2) 'pallidus' jelentést: *Ioannes Rumpel*: Lexicon Theocriteum. Hildesheim: Olms 1961, 158, sv. χλωρός. — *Amigues* nemcsak botanikailag azonosítja a növényeket, hanem a nevek párhuzamos előfordulásait is felsorakoztatja, és ismerteti a növények felhasználását varázslatokban, továbbá az élettani hatásukra vonatkozó ókori ismereteket. A két növény jelzőinek kölcsönös felcserélését a jobb és bal, szín és fonák felcserélésével kapcsolatos babonás hiedelmekkel hozza összefüggésbe, és úgy értelmezi, mint utalást Hylas küszöbön álló tragédiájára. *S. Amigues*: De la botanique à la poésie dans les idylles de Théocrite. *Revue des Études Grecques*, 109, 1996, 467—488, különösen 480.

³⁵ Schol.ad 22. Κῶανον, μελαινὸν πετρῶν.

³⁶ Érdemes megjegyezni, hogy a költeményben többször is megjelenik a hármas szám. Itt háromszor két növénynévvel találkozunk, három különféle elrendezésben, tehát háromszor két elem variációiról van szó, de a cselekmény szintjén is jellemző a hármas szám: Héraklés is háromszor kiált Hylasnak, aki háromszor próbál válaszolni, hárman vannak a Nymphák stb.

SUMMARY

Theocritus' idyll 13 is a consolation to Nikias. The story of Hylas itself is a paradigm confronting the resoluteness and discipline of the community (the Argo) with the destructive power of love. The heroic attitude is characterized by a linear motion with a destination (Argo) or by immobility (Telamon, Heracles waiting for the lion). Heracles as a victim of his passion for Hylas deviates from the path of the Argo but he still remains in the human sphere. Hylas leaves the sphere of the rational (human) life and as a victim of the passion of the Nymphs — who are moving in a circle — he gets into the underground sphere of the irrationality, but after his death he comes to the sphere of the gods.

Keywords: Theocritus, idyll, hellenistic poetry, Hylas